

ЛЕКСИКОГРАФІЯ ТА ТЕРМІНОЗНАВСТВО

УДК 811.111'374

О. О. Каліберда

АНГЛІЙСЬКА ЛЕКСИКОГРАФІЯ РАНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Гене́за англійської лінгвістичної лексикографії свідчить про те, що тлумачний словник не був першим типом словника, що сформувався в її історії. Його появі передувало укладання одномовних латино-латинських, двомовних англо-латинських або латино-англійських глосаріїв та словників «важких слів». Отже, об'єктом нашого дослідження є англійська лінгвістична лексикографічна парадигма. Предметом дослідження виступають лінгвістичні словники англійської мови. Мета статті полягає у виявленні принципів формування англійських лінгвістичних словників періоду раннього середньовіччя. У відповідності до поставленої мети вирішуються завдання: описати генезу англійської лінгвістичної лексикографії раннього середньовіччя, з'ясувати типологічні та структурні особливості лексикографічних довідників цього періоду.

В історії англійської лінгвістичної лексикографії виділяють чотири етапи: 1) глосаризації; 2) словників «важких слів»; 3) донауковий або прескриптивний; 4) науковий або історичний [1, с. 6-7; 2, с. 113]. Увага даної статті сконцентрована саме на періоді глосаризації. Західноєвропейська традиція тлумачення слів та укладання глосаріїв походить від відповідних творів класичної Греції та давнього Риму. Перші відомі глосарії (V-IV ст. ст. до н. е.) уклалися давніми греками та присвячувалися переважно тлумаченню важких слів у роботах одного автора – Гомера, оскільки його поеми містили елементи різних діалектів та посідали основне місце в освіті давніх греків [3, с. 216]. Глоси та глосарії виконували дидактичну функцію, тобто інтерлінарні глоси прискорювали розуміння та вивчення культурно значущих текстів.

Мінімальною одиницею коментування тексту виступала глоса. Грецький термін «глоса» спочатку витлумачувався як «мова», а пізніше – як «мовлення» або «діалект». Поступово «глоса» стала інтерпретуватися як застаріле, іноземне, діалектне слово або технічний термін [4, с. 6]. Отже, глоса – це семантизація незрозумілої лексичної одиниці або висловлення в тексті книги з тлумаченням, що розміщувалося безпосередньо над лексичною одиницею (інтерлінарна глоса), або поряд на полях (маргінальна глоса) [5, с. 221].

Велику кількість інтерлінарних глос містять латиномовні документи, що дійшли до нас від давньоанглійського періоду, а це свідчить про те, що глосаризація була важливою складовою для успішного розуміння латинських текстів. Пізніше глоси стали

об'єднувати в збірки тлумачень, глосарії, які представляють собою самий найдавні тип одномовного словника.

Макроструктуру глосаріїв утворювали незнайомі лексичні одиниці, що зазвичай розміщалися в тій послідовності, в якій вони зустрічалися в конкретному тексті. Пізніше вхідні слова стали розташовувати за предметною ознакою або за алфавітом, оскільки тлумачення до одного тексту могли бути корисними при читанні й інших текстів. При цьому глосарій коментує та пояснює текст, який за релігійними або іншими міркуваннями вважається особливо важливим для культури. Відбір словникових одиниць здійснювався за принципом важкого або незвичайного слова. Більшість греко-римських глосаріїв відображають обмежений лексичний ряд до певного літературного твору або термінологію вузької сфери знань, наприклад, медицина, флора чи фауна.

У перших лексикографічних творах тлумачиться не сама лексична одиниця, а екстралінгвальна інформація, яка стоїть за нею, що вказує на наявність певного енциклопедичного компонента [6, с. 55]. Вхідні слова семантизуються не як одиниці мови, а як одиниці мовлення. Таким чином, перші словники почали укладатися, коли у суспільстві виникла така потреба. Але ці потреби були не абстрактними або загальними, а тісно пов'язаними зі специфічним типом соціальної ситуації (читання та інтерпретація Святого Письма) та особливим типом користувачів (священнослужителі) [7, с. 18]. Основним завданням творів практичної лексикографії періоду глосаризації було пояснення лексичних одиниць, тлумачення яких викликало певні труднощі.

Укладання глос до значущих текстів релігійного змісту тривало в Західній Європі протягом всього середньовіччя. З'являються нові глосарії, які укладаються на основі глосированих манускриптів. Розташування в них лем відповідало появі глосированих лексичних одиниць в оригінальному біблейському тексті. В період з VI ст. – по VIII ст. глосаграфічна діяльність дещо змінюється: з'являються компіляції декількох маленьких глосаріїв в одному творі, тобто глосарії раннього періоду об'єднуються з більш пізнішими [4, с. 18].

Поступово формуються різні типи глосаріїв: 1) глоси (інтерлінеарні або маргінальні глоси в самих текстах); 2) колекції глос; 3) алфавітні глосарії; 4) тематичні глосарії [8, с. 22–23]. Глоси уклалися з метою інтерпретації тексту, і їх тлумачення було безпосередньо пов'язано з контекстом. Збирання глос у списки робило їх меш залежними від конкретного тексту, що давало змогу застосовувати їх у роботі з іншими текстами, оскільки деякі глоси повторювалися. Алфавітні глосарії майже зовсім втрачали зв'язок з текстом-джерелом глос та могли бути адаптованими до будь-якого тексту. Тематичні глосарії представляли собою зібрання лем, що належали до відносно гомогенного семантичного поля, наприклад, частини тіла, рослини тощо. Їх макроструктура могла бути алфавітною або тематичною.

Практична лексикографія англійської мови бере свій початок з укладання словників латинською мовою. Перші словники на території Британії з'являються у VI-VIII ст. ст. в епоху розповсюдження християнства в Англії та панування латини як міжнародної мови всієї Західної Європи [9, с. 66]. Вже у VIII ст. в англійській лексикографічній практиці з'являються глосарії, укладені до релігійних текстів, що представляли собою переліки малозрозумілих лексичних одиниць та висловів з Біблії [10, с. 242]. Мовою вхідного слова та мовою тлумачення виступала латина. Демонстрацією цього може служити колекція глос Райта-Вулкера (зібрання різних лексикографічних довідників, що вийшли у світ до XV ст.) [11, с. 9]. Латиномовні глосарії укладалися з дидактичною метою, щоб допомогти у навчанні та викладанні латини, яка була засобом спілкування освічених людей того часу.

Поряд з латиномовними глосаріями з'являються компіляції, що містять англосаксонські елементи, наприклад, «Epinial Glossary» (VII ст.), найбільший давньоанглійський глосарій «Corpus Glossary» (725 р.), що налічував понад 2000 вхідних слів, «Abbot Ælfric's Glossary» (X ст.). Глосарії цього періоду представляли собою перелік латинських слів з еквівалентами на давньоанглійській мові.

У разі алфавітної систематизації лексичного матеріалу, наприклад, як у «Corpus Glossary», на перших етапах бралася до уваги тільки перша буква лексичної одиниці, або дві перші, наприклад, всі а-лексичні одиниці, аб-лексичні одиниці, ас-лексичні одиниці і до аз-лексичних одиниць [12, с. 55]. У подальшому процес алфавітної систематизації поступово удосконалювався, поки не охопив усі літери вхідного слова у більш пізніших глосаріях.

Алфавітна макроструктура глосаріїв сприяла втраті зв'язків з певними культурно значущими текстами та усуненню їх допоміжного спрямування [13, с. 39]. Алфавітний принцип організації став передумовою появи тлумачного словника англійської мови, а спеціалізовані алфавітні переліки лексичних одиниць, наприклад, з медичною термінологією, що додавалися до відповідних манускриптів стали своєрідним прототипом термінологічного словника англійської мови [14, с. 672].

У разі тематичної макроструктури, вхідні слова реєструвалися за екстралінгвальним принципом, що об'єднував лексеми на основі класифікації їх денотатів та пояснював їх з погляду відповідності певній темі [15, с. 48]. Тематичні глосарії поділялися на рубрики, що охоплювали різні сфери життя людини [16, с. 65]. Наприклад, макроструктура «Abbot Ælfric's Glossary» охоплювала широке коло тем, починаючи з бога, небес, янголів, сонця, місяця, землі, моря і до трав, дерев, зброї, металів та коштовного каміння.

Отже, принципи формування макроструктури перших творів британської практичної лексикографії ґрунтувалися на досвіді укладання попередніх греко-римських глосаріїв. Основним критерієм фіксації

лексичної одиниці виступав принцип маловідомого або малозрозумілого слова. Відібрані за довільним принципом вхідні слова компілювалися відповідно до появи в рукопису, в тематичному або алфавітному порядку. Ні один з глосаріїв не реєстрував лексичний склад мови в цілому, оскільки характеризувався значною мірою когезії з певним текстом, який мав культурне та релігійне значення.

На рівні мікроструктури маловідомі та малозрозумілі лексичні одиниці латинських текстів семантизувалися за допомогою інтерлінійних глос на більш простій латині (вulgarna латина, або просторічні слова) за допомогою синоніма або короткого перифразу (латино-латинські глосарії), чи за допомогою перекладного еквівалента англосаксонською мовою (латино-англосаксонські глосарії). Дефініції вхідних слів характеризувалися поверхневим, ненауковим або наївним підходом до опису лексичного складу мови та відсутністю лінгвістичної або ілюстративної інформації про слово, що демонструє його функціонування у мовленні.

Зародження англійської лексикографії не було пов'язано з національними особливостями цієї країни, а обумовлювалося наявністю міжнародної мови середньовічної європейської цивілізації – латини [17, с. 54], яка була мовою культури, науки, релігії та міжнародного спілкування, а англосаксонська мова виступала лише засобом внутрідержавного спілкування. У зв'язку з цим актуальними стали такі лексикографічні завдання: 1) тлумачити малозрозумілі латинські слова; 2) навчити молоде покоління мові культури, яка відрізнялася від мови повсякденного спілкування країни. Таким чином, латина стала фактором, який сприяв укладанню двомовних глосаріїв. До X-XI ст. ст. всі лексикографічні праці стають переважно латино-англійськими. Англійська мова почала використовуватися для тлумачення та перекладу більш розвинутої мови культури (латини).

Саме цьому перші лексикографічні матеріали – це латино-англійські глосарії з алфавітною або тематичною структурою, які ще важко назвати двомовними словниками, й укладені вони з метою вивчення латинської мови. Такі глосарії укладались в англійській лексикографічній практиці до XIV-XV ст. ст. Вони виконували освітню та навчальну функції і певним чином були своєрідними двомовними словниками свого часу. Їх метою було тлумачення малозрозумілих, важких латинських слів. Вони робили більш доступними для широкого кола духівництва як релігійні трактати, так і наукову латиномовну літературу.

Результати і перспективи подальшого дослідження полягають у розробці та доповненні загальних проблем лексикографії, прогнозуванні актуальних, перспективних шляхів розвитку англосаксонської лексикографії.

Список використаної літератури

1. **Моисеев М. В.** Лексикография английского языка : [учеб.-метод. пособ. для студ. спец.022900 «Перевод и переводоведение» и

022600 «Теория и методика преподавания иностранных языков»] / М. В. Моисеев. – Омск : Изд-во ОмГУ, 2006. – 92 с. **2. Каліберда О. О.** Формування принципів укладання лінгвістичних словників англійської мови / О. О. Каліберда // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2009. – № 33. – С. 112 – 118. **3. Мечковская Н. Б.** Язык и религия: Лекции по филологии и истории религий / Н. Б. Мечковская. – М. : «ФАИР», 1998. – 352 с. **4. Shaw J. F.** Contributions to a study of the printed dictionary in France before 1539 / J. F. Shaw. – Ottawa : National Library of Canada, Biblioteque nationale du Canada, 1997. – 264 p. **5. Верещагин Е. М.** Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1980. – 320 с. **6. Hüllen W.** English Dictionaries, 800-1700: the Topical Tradition / W. Hüllen. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – 544 p. **7. Tarp S.** Beyond Lexicography: New Visions and Challenges in the Information Age / S. Tarp // Lexicography at a Crossroads: Dictionaries and Encyclopedias Today, Lexicographical Tools Tomorrow / Henning Bergenholtz, Sandro Nielsen & Sven Tarp, eds. – Bern : Peter Lang AG, International Academic Publishers, 2009. – P. 17 – 33. **8. Sauer H.** Glosses, glossaries, and dictionaries in the medieval period / H. Sauer // The Oxford History of English Lexicography. Volume 1. General-Purpose Dictionaries / Edited by A. P. Cowie. – Oxford : Clarendon Press, 2009. – P. 17 – 40. **9. Лебедева С. В.** Из истории англоязычной учебной лексикографии VI – конца XX века / С. В. Лебедева // Английская лексикография: формирование, развитие, современное состояние: Юбил. сб. науч. ст. / [отв. ред. Ф. И. Карташкова]. – Иваново : Иван. гос. ун-т, 2006. – С. 66 – 82. **10. Карпова О. М.** Эволюция цитаты: от писательских конкордансов до электронных корпусов современных словарей / О. М. Карпова, О. В. Коробейникова // Современная лексикография: глобальные проблемы и национальные решения : материалы VII Междунар. школы-семинара, Иваново, 12-14 сентября 2007 г. – Иваново : Иван. гос. ун-т, 2007. – С. 242 – 245. **11. Mathews M. M.** A survey of English dictionaries / M. M. Mathews. – New York : Russell and Russell, 1966. – 122 p. **12. Murray J. A. H.** The Evolution of English Lexicography / J. A. H. Murray // Lexicography. Critical concepts. Volume I. Dictionaries, compilers, critics and users / [ed. by R. R. K. Hartmann. – L., N.Y. : Routledge, 2003. – P. 45 – 69. **13. Богатова Г. А.** История слова как объект русской исторической лексикографии / Г. А. Богатова / [отв. ред. Д. Н. Шмелев.] Изд. 2-е, доп. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 288 с. **14. Cowie A. P.** Language as words: Lexicography / A. P. Cowie // An Encyclopaedia of Language. – L., N. Y., 1990. – P. 671 – 700. **15. Воронцова И. А.** Тезаурусы английского языка: динамика развития и современное состояние / И. А. Воронцова // Английская лексикография: формирование, развитие, современное состояние: юбил. сб. науч. ст. / [отв. ред. Ф. И. Карташкова]. – Иваново : Иван. гос. ун-т, 2006. – С. 47 – 66. **16. Клейнер Ю. А.** Латинская грамматическая традиция в Англии VII-XI

вв. (Беда, Алкуин, Эльфрик) / Ю. А. Клейнер // История лингвистических учений. Средневековая Европа / [отв. ред. А. В. Десницкая, С. Д. Канцельсон]. – Ленинград : Издательство «Наука», 1985. – С. 62 – 76.
17. Ступин Л. П. Лексикография английского языка : [учеб. пособ. для студентов ин-тов и фак. иностр. яз]. / Л. П. Ступин. – М. : Высш. шк., 1985. – 167 с.

Калиберда О. О. Англійська лексикографія раннього середньовіччя

У статті визначаються чинники, що сприяли укладанню перших творів практичної лексикографії в різних культурах. Для британської лексикографічної традиції своєрідним підґрунтям став досвід з компіляції попередніх греко-римських глосаріїв. Показано, що зародження англійської лексикографії не було пов'язано з національними особливостями країни, а обумовлювалося наявністю міжнародної мови середньовічної європейської науки – латини. Огляд періоду глосаризації дозволив встановити типологічні особливості глосаріїв, принципи відбору вхідних слів та їх семантизації.

Ключові слова: глосарій, глоса, макроструктура, мікроструктура.

Калиберда О. А. Английская лексикография раннего средневековья

В статье определяются факторы, которые способствовали составлению первых произведений практической лексикографии в разных культурах. Для британской лексикографической традиции своеобразным основанием стал опыт по компиляции предшествующих греко-римских глоссариев. Показано, что зарождение английской лексикографии не было связано с национальными особенностями страны, а обуславливалось наличием международного языка средневековой европейской науки – латыни. Обзор периода глоссаризации позволил установить типологические особенности глоссариев, принципы отбора входных слов и их семантизации.

Ключевые слова: глоссарий, глосса, макроструктура, микроструктура.

Kaliberda O. A. English Lexicography of the Early Middle Ages

The paper identifies factors that have contributed to the compilation of the first works of practical lexicography in different cultures. The peculiar basis for the British lexicographic tradition became the experience to compile the previous Greco-Roman glossaries. It is shown that the emergence of English lexicography was not associated with the national characteristics of the country, but with the presence of the international language of medieval European science – Latin. Glossaries performed the functions of education and training and definitely were a sort of bilingual dictionaries of the time. Their goal was to interpret obscure, hard Latin words. They made more accessible to

a wide range of clergy both religious treatises and scientific literature written in Latin. The review of the glossarisation period allowed to establish typological features of glossaries, the principles of entry words selection and their semantization. Glossaries did not register English lexicon in whole because they were characterized by cohesion with texts of cultural or religious significance to a considerable extent. The meaning of entry word was explained by interlinear gloss, using a synonym or short paraphrase in simple Latin (Latin-Latin glossaries), or by Anglo-Saxon translation equivalent (Latin-Anglo-Saxon glossaries).

Key words: glossary, gloss, macrostructure, microstructure.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2013 р.

Прийнято до друку 30.05.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Богдан В. В.

УДК 811.111:615:001.4

Н. В. Кучумова

ПРОДУКТИВНІ МОДЕЛІ ДВОКОМПОНЕНТНИХ ТЕРМІНІВ-СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ В АНГЛІЙСЬКІЙ ФАРМАЦЕВТИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Численні лінгвістичні дослідження виявили, що у сучасних галузевих терміносистемах переважають терміни-словосполучення – дво- або полікомпонентні утворення [1; 2; с. 4–7]. Це обумовлено тим, що монолексемні терміни не завжди можуть відобразити складні процеси та характеристики нових понять. Термінологічні словосполучення (ТС) не тільки називають нові явища, але й систематизують парадигматичні відносини між ними, відображаючи системні зв'язки одиниць терміносистеми [1, с. 58]. Для ТС характерні такі основні ознаки: стислість форми, системність, тенденція до моносемії в межах своєї терміносистеми, стилістична нейтральність [2, с. 8].

Актуальність теми дослідження обумовлюється відсутністю комплексного вивчення відповідного термінологічного пласта лексики з підмови фармації, оскільки у фармацевтичному лексиконі постійно відбувається уточнення, вдосконалення існуючих понять та позначення нових лексичних утворень. Дослідження структурного складу фармацевтичних ТС є актуальним з огляду на необхідність упорядкування галузевої терміносистеми не тільки на семантичному, а й на словотвірному рівні.

Мета статті – провести структурний і кількісний аналіз англійських фармацевтичних двокомпонентних термінів-словосполучень (ДТС) та виявити продуктивні моделі утворення ДТС.